

IN DE SCHADUW VAN DE JAVAZEE

Theo W.R. Doorman

In de schaduw van de Javazee

Brieven van viceadmiraal Pieter
Koenraad naar bevrijd
Nederland

WalburgPers

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

Christiaan G. van Anrooij Fonds

J.E. Jurriaanse Stichting

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van Stichting Karel Doorman Fonds, Den Haag, J.E. Jurriaanse Stichting, Rotterdam, G.Ph. Verhagen Stichting, Rotterdam. Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm en Christiaan G. van Anrooij Fonds

Tekst

Theo Doorman, Chaam

Redactie

Harry de Bles, Alkmaar

Vormgeving

Omslagontwerp: Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk: Karel Meijer, KM Grafisch Werk, Utrecht

Afbeelding omslag:

Pieter Koenraad, mei 1945. Foto Ministerie van Defensie, Den Haag

Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag

© 2018 Th.W.R. Doorman, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2018 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462492806

NUR 680

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 9

1. Levensloop Pieter Koenraad 11

2. In de schaduw van de Slag in de Javazee – 70 jaar later 15

3. Brieven naar bevrijd Nederland 21

- A. De verdediging van Nederlands-Indië tijdens het interbellum 26
- B. De zon rijst boven de Pacific 31
- C. Japanse intimidatie van Nederlands-Indië 37
- D. American British Dutch Australian Command 43
- E. De oostelijke Japanse invasievloot nadert Oost-Java ... en wordt verkend 48
- F. Verdwenen telegrammen en verslagen 59
- G. De Japanse invasie in Oost-Java 67
- H. De evacuatieorder 77
- I. Evacuatie van geïnterneerde NSB'ers naar Suriname 87
- J. Nederlands-Indisch bestuur in ballingschap 114
- K. Waarom de capitulatie Nederlands-Indië geen bevrijding bracht 131
- L. Spanningen in het bondgenootschap 146

4. In de schaduw van de Slag in de Javazee – 75 jaar later 171

Postscriptum 175

Literatuur 176

Voorwoord

Na een theatervoorstelling van *Daar werd wat groots verricht* van Diederik van Vleuten, over het leven van zijn oudoom Jan in Nederlands-Indië en een epos tegen de achtergrond van de Japanse aanval op Nederlands-Indië en de bezetting en de verschrikkingen van de interneringskampen, sprak mijn schoonzoon, flamenco-gitarist Eric Vaarzon Morel, Diederik aan: 'Dit moeten mijn schoonouders zien'. Bij de nazit van een volgende voorstelling bleek dat Hemmie van den Wall Bake, mijn schoonvader en een jeugdvriend van Jan, tegelijk met hem naar Nederlands-Indië was uitgezonden en onder meer bij diens huwelijk met Aukje was opgetreden als getuige.

Kort voor de zeventigste herdenking van de Slag in de Javazee in de Kloosterkerk te Den Haag op 27 februari 2012, waar ik één van de sprekers was, waren Diederik en ik uitgenodigd in het televisieprogramma van Pauw en Witteman. Diederik werd geïnterviewd over zijn voorstelling en ikzelf over de door schout-bij-nacht Koenraad geautoriseerde evacuatie van mijn moeder en mijzelf (zes jaar oud) naar Australië met een Catalina vliegboot van de Marine Luchtvaartdienst (MLD). Het was drie dagen na de Slag in de Javazee waarbij schout-bij-nacht Karel Doorman, commandant van de Combined Striking Force, mijn vader, samen met 914 andere Nederlandse marinemannen sneuvelde.

Enige tijd na de uitzending nam Liesbeth van der Stok-Koenraad, een dochter van Koenraad, contact met mij op. Bij een bezoek nam zij papieren van haar vader mee en een koekblik met foto's en luchtpostbrieven van hem aan zijn familieleden in het pas bevrijde Nederland, met de vraag of ik iets met het materiaal zou kunnen doen.

Koenraad doet op stevige en heldere wijze verslag van zijn belevenissen tijdens de Japanse verovering van Nederlands-Indië, maar ook in Engeland, Amerika en Australië en in het roerige en opstandige Indië na de oorlog. De publicatie van de brieven geschiedt met toestemming van de familie Koenraad. Ook heeft de familie Jeekel toestemming verleend tot het opnemen van een gedeelte van een brief van de toenmalige

luitenant-ter-zee der eerste klasse C.J.W. van Waning aan de weduwe van de oudste officier van Hr.Ms. o 16, luitenant-ter-zee der tweede klasse Ch.A. Jeekel.

Behalve aan mijn uitgever in de persoon van Charles Boissevain en redacteur Harry de Bles, voormalig directeur van het Marinemuseum te Den Helder, wil ik bijzonder veel dank uitspreken aan Ruud van Wely (†), Bernard Lohman, Han Scheuer, Gijs Hooft (†), Hans Jeekel, Jan Maarten Doorman en Jacques Brandt voor het meelesen, de kritiek, adviezen, correcties en hun welwillende medewerking. Voorts dank ik Erwin van Loo van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie voor de geboden assistentie met betrekking tot archiefmateriaal, foto's en kaarten. Zonder de financiële steun van de in het colofon genoemde fondsen had dit boek niet kunnen verschijnen.

Theo Doorman
Chaam, maart 2018

Inleiding

In 1938, anderhalf jaar vóór zijn pensionering wordt kapitein ter zee Pieter Koenraad voor zijn laatste term uitgezonden naar Nederlands Oost-Indië. Het zullen acht enerverende jaren worden waarbij hij als commandant der marine te Soerabaja de strijd tegen de invallende Japanners intensief meemaakt, na de capitulatie naar Australië ontkomt, naar Engeland wordt teruggeroepen, vervolgens als commandant der marine in Australië wordt geplaatst om tenslotte na de Japanse overgave als onderbevelhebber van de strijdkrachten in het oosten (OBSO) in Batavia het begin van het einde van het Nederlandse gezag over de voormalige kolonie in Zuidoost-Azië mee te maken.

Kort na de bevrijding van Nederland in mei 1945 schrijft Koenraad luchtpostbrieven naar zijn familie over zijn belevenissen tijdens de oorlog, aanvankelijk vanuit Australië, later vanuit Batavia tijdens de roerige Bersiap-periode en tenslotte vanaf het Engelse passagiersschip waarop hij repatrieert.

Het persoonlijke verhaal van een hooggeplaatste marineofficier, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in één van de brandpunten de strijd tegen Japan in Zuidoost-Azië meemaakt, verschaft inzicht in de problemen waarmee ons land, tijdens de oorlog en na de capitulatie van Japan, in Nederlands-Indië wordt geconfronteerd.

Koenraad richt zijn brieven aan zijn broer Johan, huisarts te Aalsmeer, diens tweelingbroer Jaap en zijn echtgenote Paula in Heemstede en tenslotte aan Attie, dochter uit zijn eerste huwelijk en haar echtgenoot Jan Zevenbergen in Amstelveen.

Om de lezer die minder bekend is met de omstandigheden en gebeurtenissen in het voormalige Nederlands-Indië driekwart eeuw geleden context te geven, verklaart de auteur het oorlogstheater in de vorm van kaderteksten of scènes, die aan de brieven zijn toegevoegd. De toespraken die de auteur hield tijdens de zeventigste en vijfenzeventigste herdenking van de Slag in de Javazee worden beide integraal afgedrukt en illustreren de nauwe betrokkenheid van de auteur bij de in de correspondentie beschreven gebeurtenissen.

Na de bevrijding van Noord-Brabant en Limburg in 1944 wordt begonnen met het werven van oorlogsvrijwilligers voor de strijd tegen de Japanners in het toen nog bezette Indië. Kort na de bevrijding van het noorden van Nederland in mei 1945 is nog weinig bekend over de algemene en politieke situatie aldaar. Iedereen is aan het bijkomen van de verschrikkingen van de bezetting en heeft de handen vol aan de wederopbouw.

De strijd in de Pacific is hevig. Japan verzet zich tot het laatst. Twee atoombomben zijn nodig om een eind aan de strijd te maken. Voor de Europese landen komt na de Japanse nederlaag wat later wordt genoemd het pijnlijke dekolonisatieproces op gang. Zo ook in Nederlands-Indië. De verdere loop van dit proces en de gevolgen daarvan voor talloze levens in Nederland en in het latere Indonesië liggen ten tijde van het schrijven van de brieven van Koenraad nog diep verborgen *In de schaduw van de Javazee*.

1

Levensloop Pieter Koenraad

6 juni 1890	Geboren te Dirksland.
1908-1911	Koninklijk Instituut voor de Marine te Den Helder.
1911-1913	Adelborst der eerste klasse.
1913-1921	Luitenant-ter-zee der tweede klasse.
1921-1934	Luitenant-ter-zee der eerste klasse; dient in Nederland en is in Indië achtereenvolgens commandant van een torpedobootjager, van een divisie torpedobootjagers en van de marinekazerne Oedjoeng te Soerabaja.
1923-1930	Eerste huwelijk met Catharina Cornelia van Trooijen; één dochter.
Vanaf 1934	Tweede huwelijk met Gertrud Maria Eugelink; twee dochters.
1934-1938	Kapitein-luitenant ter zee.
1938-1942	Kapitein ter zee; commandant der marine te Soerabaja. Wordt in januari 1942 in verband met de functie benoemd tot schout-bij-nacht titulair. Evacueert per onderzeeboot (Hr.Ms. <i>K XII</i>) naar Australië.
1942-1946	Wordt als kapitein ter zee teruggestuurd naar Engeland, in 1943 weer uitgezonden naar Australië en als schout-bij-nacht (per 01-11-1943) benoemd tot marinecommandant Australië (MCA) en tot onderbevelhebber strijdkrachten oosten (OBSO), functies die hij tot oktober 1945 vervult. Van oktober 1945 tot januari 1946 in Nederlands-Indië commandant der zeemacht Nederlands-Indië en hoofd van het departement der Marine te Batavia. Keert na de commando-overdracht aan schout-bij-nacht Pinke terug naar Australië; repatrieert op 19 maart 1946 per schip vanuit Brisbane naar Nederland.
21 januari 1946	Benoeming tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

- 1 mei 1946 Eervol ontslag uit de zeedienst verleend wegens langdurige dienst en bevorderd tot viceadmiraal.
- 1 maart 1968 Overleden te Las Palmas (Gran Canaria).

Pieter Koenraad wordt op 6 juni 1890 te Dirksland op Goeree Overflakkee geboren als zoon van Johannis Adrianus, sinds 1878 hoofdonderwijzer en Alida Elizabeth de Graaff. Na de Hoogere Burgerschool in Middelburg te hebben afgerond vangt in 1908 zijn opleiding tot marineofficier aan op het Koninklijk Instituut voor de Marine in Den Helder.

Zijn toenmalige *zeezeun* herinnert hem zich later als een vriendelijk iemand, ietwat onverschillig, die de beste van zijn jaar was. Voetballer, maar geen uitgesproken sportman (hij was toen reeds wat gezet), een wat men noemt ronde Zeeuw, geen bijzondere uitblinker. Hij leeft vrij sober en is een niet aan politiek doende officier.

Op 23 augustus 1911 wordt hij beëdigd als officier (adelborst der eerste klasse). Hij dient eerst in West-Indië en vervolgens afwisselend in Nederland en Nederlands-Indië. In 1913 wordt hij bevorderd tot luitenant-ter-zee der tweede klasse en in 1921 tot luitenant-ter-zee der eerste klasse. Op 5 mei 1923 huwt hij met Catharina van Trooijen. Zij krijgen één dochter.

In 1924 wordt Koenraad geplaatst op de onderzeedienstkazerne te Willemsoord. In 1926 vertrekt hij met Hr.Ms. *Flores* naar Nederlands-Indië, vanwaar hij in oktober 1930 terugkeert naar Nederland. Kort daarvoor, op 12 september 1930, wordt zijn huwelijk ontbonden en in oktober wordt Koenraad benoemd tot eerste officier van Hr.Ms. *Heemskerck*. Kort daarna, op 30 april 1931, volgt plaatsing op het wachtschip te Vlissingen om per 27 mei van dat jaar tot eerste officier van Hr.Ms. *Friso* te worden benoemd en op 28 april 1933 tot commandant van diezelfde bodem.

In april 1934 wordt hij commandant van de torpedobootjager Hr.Ms. *Evertsen* en in mei 1934 bevorderd tot kapitein-luitenant ter zee. Op 17 november 1934 huwt Koenraad ten tweede male, nu met Gertrud Maria Eugelink, met wie hij twee dochters krijgt. Kort daarna, op 29 november 1934, vangt de *Evertsen* de reis naar Nederlands-Indië aan, tezamen met Hr. Ms. *Piet Hein* onder commando van kapitein-luitenant ter zee G.J. Verwijnen. De reis voert langs Palermo, Aden, Colombo en Sabang. Een jaar eerder waren beide jagers uit Indië teruggekeerd met aan boord enige muiters van Hr.Ms. *De Zeven Provinciën* en dienstweigeraars in Indië in 1933, voor berechting in Nederland. De divisie jagers stond toen onder commando van kapitein-luitenant ter zee K.W.F.M. Doorman.

De *Sumatra Post* van 9 september 1936 maakt melding van een bezoek van de torpedobootjagers *Van Galen* en *Witte de With* aan Belawan, waar Koenraad in De Witte Sociëteit een voordracht houdt over de marine.

In januari 1937 keert Koenraad met het passagiersschip *Johan de Witt* terug naar Nederland en vestigt zich op het Havenplein te Den Helder. Hij wordt tot mei 1938 geplaatst bij het departement van Defensie als chef van het arsenaal bij de rijkswerf te Willemsoord.

In juni 1938 vertrekt Koenraad wederom naar Indië voor een uitzending van twee jaar, nu aan boord van het ms *Marnix van St. Aldegonde*. In juli 1938 wordt Koenraad commandant van de marinekazerne Oedjoeng in Soerabaja en op 1 november 1938 wordt hij bevorderd tot kapitein ter zee.

Op 25 mei 1939 meldt het *Bataviaasch Nieuwsblad* dat '[...] de Marinecommandant, Kapitein ter zee A.C. van der Sande Lacoste over enkele weken zal repatriëren om zijn functie als directeur van het Loodswezen te Vlissingen te aanvaarden. Kapitein ter zee P. Koenraad, thans commandant van de Marine kazerne Oedjoeng zal hem als Marinecommandant opvolgen. Vermoedelijk zal de heer Koenraad deze functie tijdelijk bekleden; tegen het einde des jaars wordt een nieuwe Marinecommandant uit Holland verwacht, wie het zal zijn staat echter nog niet geheel vast [...]'].

Zijn belevenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog beschrijft Koenraad in de brieven aan zijn familieleden. De correspondentie met zijn echtgenote is vernietigd.

In mei 1946, één jaar na de bevrijding, keert Koenraad terug in een verwoest en leeggeroofd Nederland. De winter van 1946 is weer streng geweest. Voedsel wordt gedistribueerd en kolen om de huizen te verwarmen zijn schaars. Huisvestingsmogelijkheden zijn beperkt.

Verschillende gedragingen van burgers en militairen tijdens de oorlog geven aanleiding tot het doen van nader onderzoek.

Op 1 mei 1946 wordt schout-bij-nacht Koenraad bij Koninklijk Besluit bevorderd tot viceadmiraal. Onder dankbetuiging voor zijn langdurige en gewichtige dienst wordt hem eervol ontslag uit de zeedienst verleend. Enkele maanden eerder is hij benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

In een geheim schrijven van 14 augustus 1946 ontvangt Koenraad van de minister van Marine een 'Verzoek om inlichting over uitvoering evacuatieorder'. Het betreft hier het door Koenraad in zijn brieven beschreven voorval van het tegen de vertrekorder in met springladingen

tot zinken brengen van de mijnenveger Hr.Ms. *Pieter de Bitter* door de commandant. De zaak wordt in 1948 in Nederland behandeld.

In de winter van 1951 wordt door de subcommissie II van de enquête-commissie regeringsbeleid 1940-1945 ter zake van de oorlogvoering in Zuidoost-Azië een aantal hoge civiele en militaire functionarissen als getuige opgeroepen, onder wie viceadmiraal b.d. P. Koenraad. De conclusies lijken weinig opzienbarend. Een interessante passage in het verslag is echter:

’Tenslotte werd ingegaan op de volgens zijn eigen zeggen ‘frustrerende’ periode na begin oktober 1945, toen Koenraad als waarnemend Commandant Zeemacht Nederlands-Indië door Luitenant Gouverneur-Generaal Van Mook en Admiraal Helfrich – zo verklaarde hij – buiten het contact met de Engelsen en Indonesiërs werd gehouden en op disinteresse stuitte, terwijl hij zich actief betoonde om de al maanden lijdende kampbevolking zo mogelijk te evacueren. Desondanks gelukte het hem om 300 kampbewoners naar Australië te evacueren met de gezagvoerder Arie Romijn van de ‘*Oranjefontein*’, met wie hij in Engeland in 1942 bevriend was geraakt.’

Na zijn pensionering wijdt Koenraad zich weer aan vroegere liefhebberijen als schaken, lezen en schilderen. In oktober 1959 moet hij een zware operatie ondergaan waarna hij zeven maanden in het ziekenhuis moet verblijven, gevolgd door een lange revalidatieperiode.

In de zomer is hij vaak te vinden op zijn motorboot in Vreeland, waar vanaf hij zijn vislijn uitwerpt. Minder gesteld is hij op de koude wintermaanden. Hij reist dan veelvuldig naar vrienden op het Spaanse Gran Canaria. Het is daar dat hij op 22 februari 1968 onverwacht overlijdt. Zijn stoffelijk overschot wordt naar Nederland overgebracht. Op 1 maart 1968 wordt hij op de begraafplaats te Warmond in stilte begraven.